[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-7\(13\)-56-65](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-7(13)-56-65)

УДК 35.078.42

Гасвая Олександра Валентинівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права, заступник декана з наукової роботи факультету соціально-гуманітарних технологій Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», вул. Чайковська, 33-Б, м. Харків, 61024, тел.: (067) 598-52-74, e-mail: sa0613@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-6710-9014>

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО - ЕКОНОМІЧНИХ ФАКТОРІВ НА ЛЮДЕЙ СТАРШОЇ ВІКОВОЇ ГРУПИ

Анотація. Зазначено про формування першочергових завдань в ієрархії пріоритетів державної політики, які спрямовані на регулювання соціального і публічного захисту осіб похилого віку. Відзначено, що сьогодні вельми сприятливі перспективи зростання середньої тривалості життя спостерігаються в країнах, що розвиваються. З'ясовано, що вищий рівень попередньої освіти спонукає людину брати участь у освітніх програмах для старших дорослих. Зазначено, що міжнародні стандарти ООН закликають уряди всіх країн учасниць до закладення фундаментальної основи політики у сфері соціального захисту, яку необхідно включати в програми країн-співучасниць. Констатовано, що процес демографічного старіння населення став незаперечним фактом суспільного життя розвинених країн світу. Доведено, що «третій вік» - це результат економічного і демографічного розвитку, успішної соціальної політики. З'ясовано, що чим вище рівень попередньої освіти людини, то тим більше ймовірність того, що людина буде брати участь у освітніх програмах для старших дорослих. Освітні програми розглядаються старшими людьми, як можливість подальшої самореалізації особистості; люди у похилому віці намагаються задовольнити свій інтелектуальний потенціал та освітні інтереси, які не були реалізовані в молодості. Доведено, що іншим вагомим чинником розвитку освіти людей похилого віку стала «змішана схема життя», що своєю чергою була результатом демографічних, соціальних і технологічних трансформацій в американському суспільстві. Зазначено, що освіта молодих осіб в основному пов'язана з подальшою кар'єрою, компетенціями чи фахом, новими знаннями, а в похилому віці фокус уваги зміщується на особистісний інтерес, відповідно до сфери зацікавлення. З'ясовано, що демографічна ситуація старіння населення створює суттєвий економічний тиск на американське суспільство. Розраховано, що п'ять додаткових років трудової діяльності зменшує дефіцит пенсій Social Security, підвищує індивідуальний пенсійний бюджет і збільшує податкові внески, які можуть бути використані на інші урядові програми. З'ясовано, що використання людського ресурсу вимагає змін у пенсійній політиці, потребує прогресивної системи стимулів для старших працівників з метою гальмування раннього виходу на пенсію. З'ясовано, що перекваліфікація

осіб віком за 50 років – явище рідкісне у закладах вищої освіти. Це питання вимагає підтримки на державному рівні через створення і часткове чи повне фінансування відповідних освітніх програм для осіб похилого віку. Використання цього людського ресурсу вимагає змін у пенсійній політиці, запровадження прогресивної системи стимулів для старших працівників з метою гальмування раннього виходу на пенсію. Перекваліфікація осіб віком за 50 років – сьогодні явище рідкісне у закладах вищої освіти. Це питання вимагає підтримки на державному рівні через створення і часткове чи повне фінансування відповідних освітніх програм для осіб похилого віку у будь-якій країні світу.

Ключові слова: особи похилого віку; соціальний і публічний захист; освітні програми для «старших дорослих»; «змішана схема життя».

Gayevaya Oleksandra Valentynivna Associate professor of department of law, PhD, vice-Dean for Science faculty of Social and human technology National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Chajkovska St., 33-“B”, Kharkiv, 61024, tel.: (067) 598-52-74, e-mail: sa0613@ukr.net <https://orcid.org/0000-0002-6710-9014>

A NEW PENSION AGENCY WILL EMERGE IN UKRAINE

Abstract. It is pointed out of priority tasks in the hierarchy of public policy priorities of the elderly social and public protection. It is noted that today it is observed very favourable prospects of the average length of life growth especially in the countries of being on the way of development. It is found out that previous education higher level encourage older people to participate in educational programs for older adults. It is noted that UN international standards call to the governments of all participating countries to lay the foundation for social protection policy, which should be included in the programs of participating countries. It is stated that the process of demographic aging of the population has become an indisputable fact of social life of developed countries. It is proved that the "third age" is the result of economic and demographic development, successful social policy. It has been found that the higher a person's prior education, the more likely it is that a person will participate in educational programs for older adults. It has been proved that another important factor in the development of older people's education has been the "mixed lifestyle", which in its turn has been the result of demographic, social and technological transformations in American society. It is noted that the education of young people is mainly associated with further careers, competencies or specialties, new knowledge, and in old age the focus is displaced to personal interest, according to the area of interest. The requirement of time is the formation of public policy, which would be based on new approaches to aging and the post-retirement phase of life, based on the quality of life in old age. And this, in its turn, is associated with the development of such areas as the education of older adults, volunteer work, leisure and cultural activities. It is found out that training for a new profession of the persons over 50-years old is a rare phenomenon in higher education. This issue requires support at the state level through the establishment and partial or full funding of appropriate educational programs for

the elderly. The use of this human resource requires changes in pension policy, the introduction of a progressive system of incentives for older workers in order to inhibit early retirement. This issue requires support at the state level through the establishment and partial or full funding of appropriate educational programs for the elderly in any country in the world.

Keywords: elderly people; social and public protection; educational programs for "senior adults"; "mixed form of life".

Постановка проблеми. У сучасних умовах соціально-економічної та демографічної кризи одним із першочергових завдань в ієрархії пріоритетів державної політики має бути формування нормативних підвалин ефективного правового поля, спрямованого на регулювання системи соціального та публічного захисту осіб похилого віку. Аналіз сучасної системи законодавчого регулювання та практика її реалізації свідчать, що наразі ще не сформовано ефективну систему нормативно-правового забезпечення соціального захисту старшої вікової групи.

У зв'язку з постарінням населення виник комплекс проблем економічного, медичного, соціального характеру. В деяких з розвинутих країн науковий аналіз цих проблем і пошук шляхів їх розв'язання ведуть спеціальні інститути, центри та установи. Обов'язковою умовою збільшення тривалості життя повинно бути зберігання здоров'я і працездатності на максимально можливий період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом проблема зміни соціальних напрямків в умовах старіння населення в Україні все частіше обговорюється за участі представників уряду, наукової спільноти, міжнародних організацій тощо. Такі науковці, як В. Бульба, Н. Власенко, Г. Герасименко, М. Головатий, С. Горбатюк, В. Грушко, Н. Грушко, Б. Зайчук, В. Єлагін, А. Колот, М. Копейчиков, М. Кравченко, Е. Лібанова, О. Макарова, С. Никитенко, В. Понікаров, Ю. Привалов, П. Семендяєва, М. Руженський, О. Скрипнюк, В. Скуратівський, Г. Чанишева, П. Шевчук, О. Яременко та багато інших, приділяли багато уваги дослідженню теоретичних підходів до сутності, ролі та розвитку соціальної держави та держави загального добробуту, соціальних відносин, соціальної політики. В умовах сьогодення постає питання формування та розвитку публічної соціальної політики щодо людей похилого віку. Теоретичні підходи, втілені в організацію життя людей похилого віку, і аналіз моделей впливу економічно-соціальних факторів, можуть лягти в основу нової стратегії державної політики щодо людей похилого віку, що обумовлює наукову актуальність теми статті.

Мета статті – дослідження особливостей та механізмів державного управління щодо моделей впливу в соціальній державі як наукового підґрунтя для нових напрямків політики щодо людей похилого віку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Чимало уваги питанням життєзабезпечення осіб похилого віку приділяють міжнародні організації. Першоджерелом національного законодавства України є нормативно-правові акти, розроблені міжнародним співтовариством, у зв'язку з чим одним із ключових напрямів сучасної державної політики у сфері соціального захисту є відповідність

внутрішнього національного законодавства загальновизнаним нормам і стандартам, розробленим ООН. Ця організація, як міжнародно-соціальний інститут, що розробляє законодавчу базу у соціальній сфері, закликає уряди до закладення фундаментальної основи політики у сфері соціального захисту, яку необхідно включати до своїх національних програм. Подивимося Принципи Організації Об'єднаних Націй по відношенню до людей похилого віку, де викладені пропозиції зробити повноцінним життя осіб похилого віку [1].

Принципи об'єднані у 5 груп:

Незалежність, Участь, Догляд, Реалізація, Гідність.

Незалежність. Люди похилого віку повинні мати доступ до відповідних благ і обслуговування, можливості працювати, брати участь у визначенні термінів припинення трудової діяльності, зберігати можливість участі в програмах навчання і професійної підготовки, жити в безпечних умовах з урахуванням особистих схильностей та зміни стану самопочуття, отримувати сприяння в проживанні в домашніх умовах до тих пір, поки це буде необхідно

Участь. Люди похилого віку повинні бути як і раніше залучені в життя суспільства, активно брати участь в розробці і здійсненні політики, яка безпосередньо зачіпає їх добробут, ділитися своїми знаннями та досвідом з представниками молодого покоління, повинні мати право шукати і розширювати можливості для діяльності в інтересах громади і виконувати на добровільних засадах роботу, яка відповідає їх інтересам і можливостям, повинні мати можливість створювати рух або асоціації осіб похилого віку.

Догляд, турбота. Літні люди повинні бути забезпечені доглядом і захистом з боку сім'ї і громади відповідно до системи культурних цінностей даного суспільства і реалізовувати внутрішній потенціал. Необхідно, щоб людям похилого віку завжди був відкритий доступ до самореалізації і суспільних цінностей в галузі освіти, культури, духовного життя.

Реалізація. Люди похилого віку повинні мати можливість для всебічної реалізації свого потенціалу, до можливостей суспільства в галузі освіти, культури, духовного життя і відпочинку.

Гідність. Люди похилого віку повинні мати можливість вести гідний і безпечний спосіб життя і не піддаватися експлуатації і фізичному або психологічному насильству.

Україна, перебуваючи повноправним членом ООН, зобов'язана під час розроблення національного законодавства щодо забезпечення осіб похилого віку, враховувати вищезазначені міжнародні стандарти.

Постаріння суспільства – процес збільшення частки осіб похилого віку в загальній чисельності населення [2]. Старіння населення - одне з найбільш значимих демографічних явищ сучасності, яке зумовлено історико – еволюційним фактором і можливе тільки на досить високому рівні економічного, соціального, науково-технічного і культурного розвитку суспільства. Таким чином, процес демографічного старіння населення став незаперечним фактом суспільного життя розвинених країн світу, який, згідно з усіма варіантами прогнозів демографічної ситуації у світі, відбуватиметься до 2300 року. У таких країнах, починаючи з 1960рр. сформувався новий соціально - демографічний

прошарок - «молоді люди похилого віку» - «youngold»: «старші дорослі» у США, і «люди третього віку» в Європі, Австралії, Новій Зеландії. В інтерпретації британського соціолога П. Ласлетта, третій вік – це результат економічного і демографічного розвитку, успішної соціальної політики. Старші дорослі, або люди третього віку – це особи, які формально, за календарним віком, можуть вважатися відносно старими, однак за станом здоров'я, освітою, знаннями й компетенціями, бажанням і здатністю продовжувати професійну діяльність – вони досвідчені старші дорослі. Людей, які народжені в період 1946-по 1964 р. в США називають поколінням «бєбібумерів». Ця когорта людей в розвинутих країнах характеризується найвищим рівнем матеріального і соціального забезпечення, освіти і здоров'я [3].

Таким чином, середину ХХ ст. можна вважати початком нової соціальної групи – «люди вільного часу», для якої необхідне ініціювання системи економічних, оздоровчих, культурних соціальних і психічних потреб.

Особливо чітко це можна відстежити на прикладі країни США, де соціальні акції цієї категорії людей поза пенсійного віку були започатковані рухом «Сиві Пантери» ще на початку 70-х рр. ХХ ст.

З'ясовано, що одним з головних факторів, які спонукають людину до навчальної діяльності у похилому віці, є її попередня освіта: чим вищий її рівень, тим більша ймовірність того, що людина буде брати участь у освітніх програмах для старших дорослих [4]. За останні десятиліття рівень освіти американців пенсійного віку суттєво підвищився. У 1970р. тільки 28% осіб, старше 65 років, мали рівень завершеної вищої школи, тоді як у 2005р. цей показник зріс до 74% [5]. Освітні програми розглядаються старшими людьми, як можливість подальшої самореалізації особистості: люди у похилому віці намагаються задовольнити свій інтелектуальний потенціал та освітні інтереси, які не були реалізовані в молодості. Крім того, у пізньому віці люди найбільше шкодують, що або не здобули освіти, або ж приділяли їй недостатньо часу [6].

Демографічні тенденції постаріння населення і стрімкий науково-технічний прогрес у США в середині 1970-80-х рр. сприяв активному залученню старших дорослих на здобуття вищої освіти. На державному рівні Конференція Білого Дому з проблем старіння (White House Conference on Aging), яка вперше відбулася у 1971р., визначила освіту базовим правом людини та невід'ємною складовою успішного старіння [7].

Американський геронтолог Г. Муді (H.Moody) визначав три передумови створення спеціальних навчальних програм для старших дорослих: а) відхилення (довгий час не було потреби для таких програм); б) адаптація (освіта була способом подолання беззмістовності пост пенсійної фази життя людини); в) само актуалізація (навчальна діяльність осіб похилого віку розглядається як засіб подальшого особистісного розвитку) [8].

Іншим вагомим чинником розвитку освіти людей похилого віку стала, так звана «змішана схема життя» (blended life plan), що своєю чергою була результатом демографічних, соціальних і технологічних трансформацій в американському суспільстві [9]. Спосіб життя людини, навчання, робота і пост - пенсійний період визначаються напрямком історичного розвитку, суспільними

поглядами і державною політикою. Починаючи з середини XX ст. американці загалом живуть довше і здоровіше, одружуються пізніше, народжують менше дітей і формують значно освіченіше суспільство. Окрім того, з розвитком інформаційних технологій, знання і освіта не обмежуються ні кордонами, ні визначеним місцем розташування, що суттєво розширює можливості освіти (формальної чи не формальної), для різних верств і вікових категорій населення. З іншого боку, в суспільстві зростає запит на професійну гнучкість людини, тобто, підвищення і зміну фахової кваліфікації. Таким чином, наприкінці 1980-х рр. в американському суспільстві визріла необхідність перегляду традиційної концепції життєвого шляху людини, щоб закріпити можливості для більш гнучкої участі в робочому капіталі людей у третій чверті життєвого циклу (50-75 років; 55-80; 60-85).

Можна зауважити, що освіта молодих осіб в основному пов'язана з подальшою кар'єрою, компетенціями чи фахом, новими знаннями, а в похилому віці фокус уваги зміщується на особистісний інтерес, відповідно до сфери зацікавлення. Вимогою часу стало формування державної політики, яка б базувалася на нових підходах до старіння і пост-пенсійної фази життя.

Головним викликом для американського суспільства, в структурі населення якого великий сегмент займають люди похилого віку (і за прогнозами він зростатиме), стала мобілізація цієї вікової когорти у національний ресурс, долаючи традиційне сприйняття людей похилого віку як соціального тягаря [10].

В умовах постаріння суспільства вимогою часу було формування державної політики, яка б базувалася на нових підходах до старіння і пост-пенсійної фази життя, оснований на якості життя людини у похилому віці. А це, своєю чергою, пов'язано з розвитком таких сфер, як освіта старших дорослих (людей похилого віку), волонтерська робота, дозвілля, культурна діяльність. З іншого боку, демографічна ситуація старіння населення створює суттєвий економічний тиск на американське суспільство. Якщо особа виходить з категорії «робоча сила», вона, відповідно, втрачає заробіток і переходить на соціальне забезпечення або пенсію. Оскільки середня тривалість життя у Сполучених Штатах з другої половини XX ст. постійно зростає, навіть істотне збільшення років трудової (професійної діяльності), залишає сучасному й майбутнім поколінням більший пост-пенсійний період, ніж мали усі попередні генерації в історії Сполучених Штатів. Розраховано, що п'ять додаткових років трудової діяльності зменшує дефіцит пенсій Social Security, підвищує індивідуальний пенсійний бюджет і збільшує податкові внески, які можуть бути використані на інші урядові програми [11].

Якщо старіюче суспільство прагне підтримувати чи навіть нарощувати рівень продуктивності, який воно демонструвало в минулому, то необхідно залучати трудовий ресурс людей похилого віку, чий потенціал раніше ігнорувався у суспільстві і втрачався. Використання цього людського ресурсу вимагає змін у пенсійній політиці, запровадження прогресивної системи стимулів для старших працівників з метою гальмування раннього виходу на пенсію.

Вирішальна відповідальність у цьому питанні припадає на освітню систему, особливо на її вищу ланку, перед якою постало завдання розвитку багатовимірною навчання, що дозволили б старшим дорослим удосконалювати раніше набуті компетенції й адаптувати їх до нових суспільно-економічних умов. Важливим кроком у цьому напрямі було б підтримання на державному (федеральному) рівні співпраці коледжів професійно-технічної освіти з бізнесом з метою навчання для конкретної професії. Однак, незважаючи на окремі ініціативи, інституції вищої освіти демонстрували незначний інтерес до перекваліфікації і навчання старших працівників. Освітні програми в основному орієнтувалися на молодь і на людей середнього віку. Перекваліфікація осіб віком за 50 років – явище рідкісне у закладах вищої освіти. Це питання вимагало підтримки на державному рівні через створення і часткове чи повне фінансування відповідних освітніх програм для американців похилого віку [10].

Першим документом, який дав поштовх для розвитку освітніх програм для старших дорослих та приходу цієї вікової когорти до коледжів, був «Акт розвитку і навчання робочої сили» («Manpower Development and Training Act»), 1962 р. та «Акт розширення виробництва» (Trade Expansion Act), 1962р. [12]. Однак, суперечності між суспільними завданнями підвищення добробуту і розвитку людського капіталу залишилися невирішеними. Програми перекваліфікації у 1960-х рр. відображали дві головні цілі політики у цьому напрямі: а) боротьба з бідністю – освітні програми для біднішої категорії меншин з метою їх подальшого працевлаштування (залучення їх у робочу силу), в основному призначені для молодих людей; б) програми перекваліфікації працівників, які втратили роботу внаслідок автоматизації виробництва і розвитку нових технологій, створені переважно для осіб середнього й похилого віку. Незважаючи на обмежену кількість таких програм, вони виконали свою функцію допомоги працівникам вийти на ринок праці. До кінця 1970-х рр. федеральними освітніми програмами перекваліфікації було охоплено понад 5 млн. дорослих осіб [13].

У 1974р. було прийнято Акт регулювання виробництва («Trade Adjustment Act»), який мав стати ще однією формою компенсації безробіття, однак він не був успішним: освітніми програмами перекваліфікації було охоплено всього 400 000 працівників середнього і старшого віку, але тільки 3, 7% з них змогли працевлаштуватися за новим фахом [13].

Питання перепідготовки працівників похилого віку стало обов'язковим в ситуації постаріння населення. Для його вирішення бізнес компанії запропонували фінансову підтримку відповідним освітнім інституціям, які б займалися перепідготовкою старших працівників; а згодом ці компанії могли б наймати їх на роботу. Одним з таких успішних проєктів стала Форд Фундація спонсорування перепідготовки кадрів для малого бізнесу, яка пропонувала фінансову підтримку малому бізнесу для перекваліфікації людей, зокрема старших дорослих, які втратили роботу, з можливістю їх подальшого працевлаштування.

У співпраці з невеликими бізнес – компаніями заклади вищої освіти також вбачали гарну перспективу: з одного боку – це потенційний ринок нових

студентів, а з іншого – можливість налагодження плідної співпраці «індустрія – освіта – ринок праці», що б позитивно впливало на розвиток і кожного зазначеного сектора, і стрімко зростаючої економіки в цілому. Як наслідок, це стало вагомим кроком у вирішенні проблем старіючого суспільства. Для перекваліфікації старших дорослих освітня галузь вносила відповідні зміни до навчальних програм, які відображали тісну співпрацю з промисловістю та бізнесом, тобто мали більшу професійну спрямованість навчання, а також враховували національні та регіональні інтереси розвитку економіки.

Висновки. Отже, у період стрімкого технічного, технологічного та економічного розвитку будь-якої країни, перепідготовка старших дорослих (людей похилого віку), стає важливим напрямом соціальної економічної політики. Американське суспільство подає приклад гідного відношення до цієї ситуації, ситуації старіння населення.

Альтернативним підходом міг би стати пріоритет підготовки людей похилого віку до нових можливостей і нових професійних ролей. Така ситуація демонструє, що на урядовому рівні враховуються тенденції старіння населення в перспективу індустріальної політики будь-якої країни: постійний розвиток особистості вважається однією з головних умов економічного зростання в майбутньому. Таким чином, економічний фактор можна вважати одним з ключових у розвитку освіти впродовж життя. Залучення до освіти старших дорослих зумовлено: а) стрімким розвитком постіндустріальної економіки; б) національним прагненням стимулювати формування суспільства з можливістю здобуття освіти для усіх вікових груп; в) ініціативою старіючого суспільства; г) результатом громадського руху, публічної і соціальної політики за освіту дорослих і людей похилого віку (старших дорослих), який ґрунтувався б на демократичному підході «освіта для всіх». Вагомим здобутком американського суспільства стала ідея ціложиттєвого розвитку особистості, і, відповідно, формування концепції освіти упродовж життя, що вважалося одним з головних чинників суспільного, економічного, соціального і культурного поступу держави. Освіта у похилому віці також обґрунтована результатами досліджень у сфері геронтології, які доводять позитивний вплив інтелектуального, емоційного і духовного розвитку на якість життя людини і на розширення її здатності бути корисною для суспільства.

Гарним прикладом для досвіду України є можливість побачити, як на урядовому рівні враховуються тенденції політики США для людей «третього покоління». Приємно відзначити, що на самому високому рівні країни зрозуміло, що розвиток особистості з дитинства і до похилого віку вважається однією з головних умов економічного зростання будь-якої країни в майбутньому. Освіта людей похилого віку повинна стати важливим напрямком державної політики і інститутів громадянського суспільства в Україні з урахуванням базових принципів Організації Об'єднаних Націй, де враховуються: *Незалежність, Участь, Догляд, Реалізація, Гідність*, - поняття, які є невід'ємною складовою всіх громадян, а особливо, старших дорослих будь-якої країни.

Література:

1. Принципы Организации Объединённых Наций в отношении пожилых людей. - Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/oldprinc.shtml [Printsiipyi Organizatsii Ob'edinennyih Natsiy v otnoshenii pozhilyich lyudey. - Rezhim dostupa: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/oldprinc.shtml]
2. Калинюк И., Кваша А., Старение населения третьего возраста / под ред. И. В. Калинюк. - М.: Мысль, 1986. - 272 с. - с. 3-33.
3. Laslet P. A. Fresh Map of Life; The Emergence of the Third Age. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991.
4. Suyder T., Hoffman C., Geddes C. Digest of Educational Statistics. - Washington, D.C.: US Department of Education, National Center for Educational Statistics, 1997.
5. U. S. Administration on Aging. Report 2006a. - <http://www.aoa.gov>
6. De Genova N. P. Gangster Rap and Nihilism in Black America: Some Questions of Life and Death // Socialtext. - 1995. - No.43. - P. 89-132.
7. James K. L. Rethinking art education for older adults: an ethnographic study of the University of the Third Age. - Dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, 2008. - The Pennsylvania State University. - 416 p.
8. Moody H. Philosophical presuppositions of education for old age // Educational Gerontology. - 1976. - No. 1. - P. 1-16.
9. Cross, K. P. Adults as Learners. San Francisco: Jossey-Bass, 1981.
10. Чаграк Н. І. Вплив демографічних і соціально-економічних факторів на розвиток освіти людей похилого віку у США / Н. І. Чаграк // Педагогіка / Київ, нац. ун-т ім. Т.Шевченка. - Київ: ВПЦ «Київ. ун-т», 2016. - 2016. Вип. 2. (4). - С. 77-83.
11. Butrica B. A., Jonson R. W., Smith K. E., Steuerle C. E. Does Work Pay at Older Ages? - Washington, D. C.: The Urban Institute, 2004. - <http://www.urban.org/url.cfm?ID=411121>
12. Manheimer R. Allocation Resources for Lifelong Learning for Older Adults / Challenges of an ageing society. Ethical Dilemmas, Political Issues. Ed. by R. Pruchno, M. Smyer. - Baltimore: The John Hopkins University Press, 2007. - 448 p.
13. Government Spending on the Elderly / D. B. Papadimitriou. - New York: Palgrave MacMillan, 2007. - 404 p.

References:

1. Principy Organizatsii Ob'edinionnyh Natsij v otnoshenii pozhilyh lyudej [United Nations Principles for Older Persons] Rezhim dostupa: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/oldprinc.shtml [Printsiipyi Organizatsii Ob'edinennyih Natsiy v otnoshenii pozhilyich lyudey. - Rezhim dostupa: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/oldprinc.shtml].
2. Kalinjuk I., Kvasha A., (1986) Starenie naseleniya. : problemy i perspektivy / naselenie tret'ego vozrasta [Aging third age population] - M.: Mysl [in Russian].
3. Laslet P. A. Fresh Map of Life; (1991). The Emergence of the Third Age. - Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Suyder T., Hoffman C., Geddes C. (1997). Digest of Educational Statistics. - Washington, D.C.: US Department of Education, National Center for Educational Statistics.
5. U. S. Administration on Aging. Report (2006). - <http://www.aoa.gov>.
6. De Genova N. P. (1995). Gangster Rap and Nihilism in Black America: Some Questions of Life and Death // Socialtext.
7. James K. L. (2008). Rethinking art education for older adults: an ethnographic study of the University of the Third Age. - Dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy.
8. Moody H. (1976). Philosophical presuppositions of education for old age // Educational Gerontology.
9. Cross, K. P. Adults as Learners. San Francisco: Jossey (1981). - Bass.

10. Chagrak N. I. (2016). Vpliv demografichnih i social'no-ekonomichnih faktoriv na rozvitok osviti ljudej pohilogo viku u SShA [The impact of demographic and socio-economic factors on the development of older people's education in the United States] Kiïv: VPC [in Ukrainian].
11. Butrica B. A., Jonson R. W., Smith K. E., Steuerle C. E. (2004). Does Work Pay at Older Ages? – Washington, D. C.: The UrbanInstitute. – [http:// www.urban.org](http://www.urban.org).
12. Manheimer R. (2007). Allocation Resources for Lifelong Learning for Older Adults / Challenges of an ageing society. Ethical Dilemmas, Political Issues. Ed. by R. Pruchno, M. Smyer. – Baltimore: The John Hopkins University Press.
13. Government Spending on the Elderly (2007). / D. B. Papadimitriou. – New York: Palgrave McMillan.